

Marnix Beyen, *Oorlog en Verleden. Nationale geschiedenis in België en Nederland, 1938-1947*, Amsterdam, University Press, 2002, 606 pp., € 44,30, ISBN 90 5336 497 7.

In deze studie, een bewerking van zijn Leuvense doctoraat getiteld *Een bewoonbare geschiedenis. De omgang met het nationale verleden in België en Nederland, 1938-1947* uit 1999, heeft Marnix Beyen van wiens hand hier (*Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 57, 1998, nr. 4, pp. 269-271 en *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 58, 1999, nr. 2, pp. 120-123) al eerder werk besproken is, een *tour de force* verricht. Hij brengt in één studie een overzicht van de geschiedschrijving in België en Nederland vóór en onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog. Hij verbindt deze twee perioden met een behandeling van het tijdvak 1940-1945 en hij laat zien welke continuïteit er is geweest en welke breukvlakken er waren ten gevolge van de oorlog. Ten slotte plaatst hij het geheel in het internationale debat over nationale geschiedschrijving en de uitwerking van de Tweede Wereldoorlog op de nationale geschiedschrijving.

Hij concentreert zich daarbij, uitgaande van de geschiedbeoefening, op het archiefwezen, het universitaire onderwijs in de geschiedenis en de rol van het ministerie van Onderwijs in beide landen. Wat de oorlogsperiode betreft, geeft hij bijzondere aandacht aan de organisatie van de bezetters met name op het gebied van onderwijs en cultuur. Hier valt natuurlijk het verschil op tussen de in principe *Militärverwaltung* in België en de voor Nederland ingevoerde *Zivilverwaltung*. Belangrijker is echter de persoonsinvulling. In België trad een aantal oude rotten naar voren die al in de Eerste Wereldoorlog en ook daarna zich bezig hadden gehouden met de complexe verhouding tussen Walen en Vlamingen in deze staat. Het gaat dan om figuren als Franz Petri en Werner Reese. In Nederland waren de Duitse autoriteiten meer nieuwelingen en meer op het nationaal-socialisme en de daaraan verwante SS-ideologie gerichte figuren. Los van het overigens identieke einddoel, germanisering en incorporatie in het nationaal-socialistische Duitsland, wijst Beyen op de positie van het ambtelijk apparaat.

In België bleef het departement van Onderwijs in betrouwbare handen (M. Nyns). De universiteiten, met uitzondering van de Vrije Universiteit in Brussel, bleven open, maar moesten wel Duitse collegae als gasthoogleraar aanvaarden. Dit gebeurde binnen een kader van de minimaal vereiste beleefdheid.

In Nederland raakte het departement van Onderwijs vrijwel direct in handen van de pro-Duitse J. van Dam. Bovendien vond de oprichting plaats van een nieuw departement Volksopvoeding en Kunsten, onder leiding van T. Goedewagen. Het gunstiger startpunt van de Duitsers in Nederland leidde niet tot veel betere resultaten. Vanaf het voorjaar van 1943 lag het universitair onderwijs vrijwel stil. Op een 12 procent na hadden de studenten de vereiste loyaliteitsverklaring jegens de bezetters niet getekend. De successen van het departement Volksopvoeding en Kunsten waren evenmin groot. Het gedwongen lidmaatschap van de Kultuurkamers (voor letteren, beeldende kunsten, muziek en toneel) riep veel verzet en ontduiking op.

Een opvallende overeenkomst tussen België en Nederland is dat eigenlijk geen van de prominente historici gecollaboreerd heeft. Misschien komt dit doordat relatief weinig historici hun visie op het verleden intensief hebben beleefd vanuit een mengeling van sterk op het nationale verleden gerichte uitgangspunten, gekoppeld aan een in politiek opzicht aanvaard van een krachtig autoritair gezag en een maatschappijbeeld waarin de organische samenhang van de verschillende delen van de samenleving centraal stond. Beyen gebruikt voor deze visie de term *rückwärts gewandte Fortschrittlichkeit* of *reactionary modernising*. In België vond men deze visie bij Ch. Terlinden en bij Leo van der Essen (diens korte flirt met het Rexisme). Beiden hebben absoluut geen rol in de collaboratie gespeeld. In Nederland is vergelijkbaar gedachtegoed te vinden bij Frederik C. Gerretson, die in de jaren dertig fascistische gedachten propageerde, en bij A.A. van Schelven. Iets van deze ideeën is ook wel terug te vinden bij de Nederlandse politicus H. Colijn en bij koningin Wilhelmina. Deze wijze van denken was in de jaren dertig in vrij wat sociaal en politiek geëngageerde kringen gemeengoed, zij het in velerlei gradaties.

In Nederland was A.A. van Schelven, hoogleraar aan de Vrije Universiteit (orthodox protestant) van Amsterdam, degene die na de oorlog uit zijn ambt werd gezet. Hij was overigens noch NSB-er, noch lid van een met het nationaal-socialisme verwante organisatie, maar lid van Arnold Meyers Zwart Front/Nationaal Front, dat tijdens de oorlog door de Duitse bezetters verboden werd. Hij had Groot-Nederlandse sympathieën. In België was Robrecht Van Roosbroeck de meest opvallende collaborateur onder de historici. In beide landen had de bezetter echter slechts de beschikking over *dei minores* om op het gebied van de geschiedbeoefening een nationaal-socialistisch programma door te voeren.

Het was in de archiefwereld eigenlijk niet anders.

Het Nederlandse archiefwezen was vanaf het einde van de 19de eeuw primair gericht op het conserveren en ontsluiten van archivalia. De archivariissen, meest juristen, publiceerden weinig historische studies. In België schreven de archivariissen, historici van professie, wel veel. Beide diensten zijn in de oorlog bewaard gebleven voor expliciete collaborateurs. Wel was er vanuit de ambtelijke traditie

in Nederland meer bereidheid om met Duitse vakgenoten tot uitwisseling van archivalia te komen op basis van het herkomstbeginsel. Na de oorlog veranderde er weinig, zij het dat het archiefwezen, zeker in Nederland zich actiever met de collectiewerving ging bezig houden.

De meeste Duitse en dan tegelijk nationaal-socialistische invloed was merkbaar op het terrein van de volkskunde. In beide landen staken de bezetters geld en energie in tentoonstellingen en tijdschriften om zo de oude Germaanse symbolen te propageren, de oorspronkelijke Germaanse afstamming van de bevolking te beklemtonen enz. Toch rees er een probleem bij de tentoonstellingen en publicaties, want bij veel gelegenheden voerde de eigen Vlaamse en Nederlandse of Belgische nationale reactie de boventoon. Dat was bijvoorbeeld het geval bij de door de bezetters betaalde en georganiseerde herdenkingen van Rembrandt en Michiel de Ruyter (de vlootvoogd die o.a. tegen de Engelsen streed). Zelfde problemen rezen er in het Zuiden. Kortom, het nationale erfgoed bood zeker mogelijkheden om in de nazi-propaganda ingeschakeld te worden, maar de collaborerende organisaties vertoonden vaak een meer nationale dan nationaal-socialistische reflex.

Zeer interessant is wat Beyen schrijft over de nationale geschiedschrijving.

Vóór 1940 was er in Nederland een duidelijke *communis opinio* over de nationale geschiedenis. Pieter Geyls Groot-Nederlands stamconcept vermocht slechts weinig vakgenoten te boeien, al was er hier en daar, met name in rooms-katholieke kringen wel waardering voor Geyls nuanceringen inzake de scheiding van de Nederlanden in de 16de eeuw. In België zien we een eerste zeer voorzichtige kritiek op Henri Pirennes *Histoire de Belgique* en daarmee ook op het Belgische nationale concept. Misschien valt L. van der Essens visie op de scheuring van de Nederlanden daaronder te rangschikken. Maar zeker was deze kritiek te vinden in de onder redactie van R. Van Roosbroeck verschijnende *Geschiedenis van Vlaanderen*. Het gebeurde omzichtig, want hij vroeg en kreeg de medewerking van gerenommeerde historici als bijvoorbeeld L. Ganshof. Hoewel Van Roosbroeck fors collaboreerde, was hij in zijn geschiedbeoefening voorzichtiger. In de oorlog kreeg de al eerder in Duitsland begonnen *Westforschung* (F. Petri, R.R. Oszwald e.a.) vanzelfsprekend meer aandacht, maar toch niet van de prominente historici in Noord en Zuid.

Na de oorlog viel één en ander in de oude plooi, zij het met de volgende kanttekeningen.

De Groot-Nederlandse visie had afgedaan, d.w.z. Geyls ideaal van de Nederlandse stam vond geen verdere bijval. Hij voltooide zijn *Geschiedenis van de Nederlandse Stam* niet en geloofde er vermoedelijk zelf niet meer in, al sprak hij dat nooit zo uit. Wel kwam er een nauwere samenwerking tussen beide landen waar het de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden (AGN)* betrof, waar Geyl overigens niet aan meewerkte, want het concept ging niet uit van de stam- en taaleenheid.

Interessant is de door Beyen geconstateerde verjonging van het Nederlandse corps van hoogleraren geschiedenis. Er ontstond meer ruimte voor specialisatie, maar het nationale concept veranderde nauwelijks. De inhoudelijke veranderingen kwamen m.i. eerst later in de jaren zestig en zeventig. In België daarentegen verbrokkelde het nationale concept wel. Al kwam de kritiek op Pirenne vrij laat op gang en kreeg zij eerst in de studies van J. Dhondt duidelijk vorm. Wel zijn er al snel signalen dat niet alleen de Vlamingen, maar ook de Walen hun eigen nationale verleden willen onderzoeken. Het communautaire vraagstuk heeft zeker ook het nationale historische concept verder ondermijnd.

Waar nog wel in Noord en Zuid een *communis opinio* over bestond, was de noodzaak een kritisch oog te hebben voor de bestudering van het nationale verleden, met het accent op nationaal. Het recente verleden had te duidelijk het misbruik van de geschiedenis op dat punt laten zien. In beide landen kon men zich vinden in E. Lousses opvatting: "*C'est une grande dame [de geschiedenis], à nos yeux. On ne devrait pas pouvoir lui faire de mauvais partis, ni la réduire en servitude impunément*" (p. 392). Ook Geyl waarschuwde in zijn openingscollege (1 oktober 1945) tegen het misbruiken van geschiedenis en pleitte niet alleen voor rede en kritiek, maar zei ook: "*Zin voor kritiek is één. Zin voor traditie, liefde voor het gegroeide, liefde voor het eigene, en nog korter gezegd, liefde, eerbied, is het tweede*" (*Historicus in de tijd*, Utrecht, 1954, p. 95).

Het zijn slechts enkele facetten uit het besproken boek. Een studie waarvoor zeer veel archiefmateriaal is geraadpleegd en waarin een gedetailleerd beeld geschetst wordt van de historische wereld in een cruciale periode. Kortom een boek van formaat, niet alleen qua omvang^(°), maar vooral qua inhoud. [PIETER VAN HEES]

(°) Een aanzienlijk bekorte versie is te vinden in: M. BEYEN, Nostalgie naar een nieuwe tijd. De Tweede Wereldoorlog en de roep van de traditie, België en Nederland, 1940-1945, in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, jg. 79, 2001, nr. 2, pp. 465-506.